

Біблійне богослов'я

УДК 27-277.2:27-248.4'76

ГЕРМЕНЕВТИКА ДІАЛОГУ МІЖ ЯКОВОМ ТА ПАВЛОМ ПРО ВІРУ, ДІЛА ТА ОПРАВДАННЯ

Андрій ЯЦИШИН

Івано-Франківська академія Івана Золотоустого, кафедра богослов'я,
вул. Гарбарська, 22, 76019, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: basilio_ua@yahoo.it

В статті здійснено короткий інтертекстуальний аналіз С.З. цитувань та алюзій у Як. 2: 14-26 та в Рим. 4: 1-8. Продемонстровано інтертекстуальний зв'язок між обома вищевказаними текстами, враховуючи ближчі і дальні контексти обох уривків. Показано спосіб діалогу між Яковом та Павлом щодо проблематики оправдання. Застосовано підхід равиністичних полемік до аналізу тексту Як 2: 14-26. Герменевтичний підхід продемонстрував два різні вихідні пункти аргументації Павла та Якова, які в кінцевому результаті ведуть до одного висновку та пункту прибуття – віра в Христа органічно покликана статися діяльною у ділах любові та милосердя.

Ключові слова: віра, діла закону, діяльна віра, оправдання, равиністичні полеміки

The article presents a short intertextual analysis of Old Testament quotations and allusions in Jas 2: 14-26 and in Rom 4: 1-8. Has been demonstrated the intertextual connection between Jas 2 :14-26 and Rom 4: 1-8, taking into account the closer and distant contexts of both passages with application of approach of rabbinic controversy to the analysis of the text of Jas 2: 14-26. The hermeneutical approach has demonstrated two distinct starting points for Paul and James' argumentation, which ultimately lead to commune conclusion and point of arrival – faith in Christ is organically called to be active in the works of love and mercy.

Keywords: faith, works of law, active faith, justification, rabbinical controversy

Вступ

«А відмінність підходу між Посланням до римлян і Посланням Якова виступає взірцем множинності, через яку Писання засвідчує єдину Божу правду»¹. Процитований текст із 145-го пункту документу Папської біблійної комісії мотивує написання даної статті, яка ставить собі за мету коротко представити проблематику багатоманітності правди Святого Письма на прикладі теми оправдання (автентичні відносини з Богом) вірою згідно вчення Павла та оправдання діяльною вірою в Якова. Обидва автори – Павло та Яків – посилаються на парадигму віри Авраама, хоч і використовують при цьому різні підходи до її інтерпретації. Незважаючи на різні вихідні пункти аргументацій, відмінності богословських перспектив двох голосів учасників діалогу, в кінцевому результаті Павло і Яків є відкритими на спільну перспективу відкриття єдиної Божої правди про ідентичність християнської віри та її якісні характеристики – віра в Христа покликана дати плід в діяльній любові (Гал 5:6; Рим 13:8-10) та статися через ці діла досконалою (Як 2:22). Це є яскравим свідченням єдності та різноманітності біблійної

¹ Богонатхненність і правда Святого Письма. Слово, яке походить від Бога і говорить про Бога для спасіння світу / пер. з італ. Львів: Свічадо, 2019. 185 с.

правди у світлі єдиної Божої правди в контексті канону Святого Письма. Висновки та практична значущість статті є вкладом у сферу екуменічного діалогу.

Оминаючи питання історії інтерпретації шанованої екзегетами теми оправдання та герменевтики, яка здебільшого добачала проблематичність тексту Як. 2: 14-26 із присутністю в ньому тяжіння до антагонізму та «помилкового» розуміння сутності віри у порівнянні із вченням апостола Павла, перейдемо безпосередньо до аналізу проблематики. Перш за все, цитування Бут. 15: 6 та інших допоміжних текстів С.З. як для Павла, так і для Якова є основою та принципом, який засвідчує Божу правду про оправдання та ідентичність християнської віри. Через посилання на С.З. тексти Павло та Яків гармонійно поєднують два вектори історії спасіння: минуле Писання С.З. та теперішнє Церкви. На основі прикладу віри Авраама Яків та Павло здійснюють притаманну процедуру мідраша² в контексті «юдейської матриці» (*jewish matrix*) первісного християнства. Дана парадигма була наново переосмислена як з боку протестантського (Sanders, Wischmeyer, Watson, Tiller, Avemarie та ін.), так і з боку католицького середовища (Basta, Aletti, Bottini, Fabris, Penna, Keith та ін.).

Поряд із необхідністю окреслення богословської перспективи Павла та Якова щодо природи їхніх аргументацій про оправдання, виходячи з контексту ментальності Якова і Павла, їхніх адресатів та обставин аргументації, розуміння природи оправдання, віри, відмінності «діл закону» та діл віри, паралельно виникає необхідність демонстрації герменевтичного аспекту підходів даного аналізу, оскільки обоє цитують Бут. 15: 6, але використовують цей текст по-різному у своїх інтерпретаціях. Обоє апелюють до ширшого наративного контексту певних етапів історії життя Авраама та формують різні підходи для їх інтерпретації, разом із використання інших додаткових текстів С.З.³

1. Перспектива Рим 4:1-8

Павло в Рим 4:3 говорить про акт віри, який констатує релігійну ідентичність християнина. Павло інтерпретує оправдання вірою для поган, які навернулися в християнство, та заперечує вартість «діл закону» для оправдання (див. Рим. 3: 20,28; Гал. 2: 16) та виключає можливість самостійно заслужити дар спасіння⁴. Спасіння не походить від людських

² I. JACOBS, The Midrashic background for James II. 21–3, *New Testament Studies*. 1976. № 22/4. С. 459-460; L. H. SILBERMAN, Paul's Midrash: Reflection on Romans 4 / упор. J. T. CARROL, С. H. COSGROVE, E. E. JOHNSON, Faith and History: Essays in Honor of P. W. Meyer. Atlanta: GA Scholars, 1990. С. 100-103. В обох випадках йде мова про галакчний мідраш авторів (рекомендації щодо поведінки), який на основі цитування гагадичного матеріалу про парадигму віри Авраама аргументує оправдання вірою нововернутих із поган без виконання «діл закону» (Павло), яка покликана жити в любові (Рим. 13: 8-10; Гал. 5: 13-26), або діяльною вірою, яка в світлі есхатологічного суду покликана до вдосконалення через діла (Як. 2: 14-26).

³ S. MOYISE, Evoking Scripture Seeing the Old Testament in the New. New York: T&T Clark, 2008. 136 с.; K. BERDING, Three Views on the New Testament Use of the Old Testament. Michigan: Zondervan, 2008. 121 с.

⁴ M. G. ABBER JR, 4QMMT, Paul, and "Works of the Law" / упор. P. W. FLINT, The Bible at Qumran: text, shape, and interpretation, Eerdmans: Grand Rapids – Cambridge, 2001. 214 с. (Studies in the Dead Sea scrolls and related literature): в Павла віра пов'язана із даром, тому він і заперечує будь-яку можливість заслужити цей дар через виконання «діл закону» (пор. Рим. 4: 1-5) – обрізання, культові приписи Тори. Ці діла, про які йде

зусиль, але його ініціатором є Бог. Павло наголошує на тому, що ніхто не може хвалитися чи заслужити собі дар спасіння у Христі тільки через дотримання приписів Тори (особливо обрізання). Для Павла у Рим 4 важливо підкреслити дар віри, який звільняє новонавернених від обов'язків обрізання, тому Павло посилається на історію Авраама та акт його віри в контексті Бут. 15 – 17, де спочатку (Бут. 15) йде мова про його оправдання через віру та союз Бога із Авраамом через обрізання (Бут. 17)⁵.

Щоб обґрунтувати це, Павло використовує дві біблійні цитати, між якими він здійснює текстуальну аналогію на основі присутності в них спільних термінів, які торкаються теми оправдання згідно правила екзегези Гіллеля, яка носить назву *gezerah shawah* (הַרְוֵה שֹׁוָה)⁶. Павло наводить текстуальну аналогію між Бут. 15: 6 в Рим. 4: 3 та Пс. 32: 2 в Рим. 4: 8, щоб обґрунтувати власну аргументацію щодо оправдання вірою в Христа, та підкреслити, що вже в С.З. є присутні деякі вказівки на оправдання вірою без обов'язку виконання «діл закону». В межах даної літературної процедури Павло демонструє аналогію між вищевказаними цитатами С.З. на основі присутності в них дієслова «порахувати»:

Рим 4:3: Повірів Авраам Богові, і це йому було **пораховано** за оправдання

ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην

Рим 4:8: Щаслива людина, якій Господь гріха не **порахує**

μακάριος ἀνὴρ οὗ οὐ μὴ λογίσῃται κύριος ἁμαρτίαν

Текст Пс. 32: 2, процитований Павлом в Рим. 4: 8, пояснює текст Бут. 15: 6, який є процитований відповідно в Рим. 4: 3. Отож, грішник із Пс. 32: 2 є у подібній ситуації Авраама в Бут. 15: 6 – Павло наголошує на тому, що прощення Богом гріхів не є наслідком виконання «діл закону», але його причиною є Боже Милосердя (Пс. 32: 2). Грішником із Пс. 32: 1-2 є Давид, який є неспроможним заслужити прощення гріхів внаслідок його перелюбу та вбивства. Подібно і Авраам в Бут. 15: 6 є в ситуації без можливості заслужити собі оправдання самим лише виконанням «діл закону»⁷.

мова також в документах Кумрану (הַרְוֵה שֹׁוָה – *ma'asēh hattōrā*), є наслідком входження в Союз з Богом («бути в») та вимогами його дотримання («перебувати в»). Згідно Павла, ці діла не можуть бути джерелом входження у автентичні відносини з Богом для християн, навернених із поганства, тому Павло відділяє віру в Христа та «діла закону»; F. AVE-MARIE, *Die Werke des Gesetzes im Spiegel des Jakobusbriefs, Zeitschrift für Theologie und Kirche*. 2001. № 98. С. 284-286: несумісність між вірою та виконанням «діл закону» є типово Павловою антитезою, яка не знаходиться в паралельних йому сучасних равиністичних джерелах та творах. Ці «діла закону» були радше «маркерами» приналежності до юдейського народу, тобто носили радше національний, а не релігійний характер.

⁵ J.-N. ALETTI, *Romains 4 et Genèse 17. Quelle énigme et quelle solution?*, *Biblica*. 2003. № 84. С. 323-324; J. SWETNAM, *Jesus and Isaac. A Study of the Epistle to the Hebrews in the Light of the Aqedah*. Rome: Biblical Institute Press, 1981. 83 с. (Analecta Biblica 94): Павло свідомо уникає поєднання Бут. 15: 6 із Бут. 22, що було традиційним для юдейської екзегези оправдання, і в цьому є певного роду «аномальність» Павла.

⁶ Дана техніка носить назву *gezerah shawah* та є одним із 7 правил екзегези Гіллеля. Дана процедура не є довідною, але в її основі стоїть дискусія. Див. P. BASTA, *Gezerah shawah: storia, forme e metodi dell'analogia biblica*. Roma: PIB, 2006. С. 100-102 (Subsidia Biblica 26); J.-N. ALETTI, *Justification by Faith in the Letters of Saint Paul. Keys to Interpretation*. Roma: Gregorian & Biblical Press, 2015. с. 161 (Analecta Biblica, Studia 5).

⁷ C. D. STANLEY, *Paul and the Language of Scripture: Citation Technique in the Pauline Epistles and Contemporary Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 100 с. (Society for New Testament

Павло встановлює еквівалентне відношення між милосердним та безкорисливим прощенням Богом гріхів і оправданням через дар віри. Павло має на меті показати, що «діла закону» не мають ніякого відношення до оправдання Авраама, оскільки Авраам повірив Богові тоді, коли ще не був обрізаний (пор. Рим. 4: 9-12). Якщо прощення гріхів із сторони Бога є актом Його Милосердя та безкорисливим даром, тому та сама характеристика дару є присутня в оправданні вірою. Таким чином, Авраам стає батьком віри та моделлю правдивої віри для необрізаних, в той час як Давид – для тих, які вже є обрізані⁸.

2. Перспектива Як. 2: 14-26

В той час коли Павло цитує Бут. 15: 6, посилаючись на сегмент розповідного циклу Авраама, який охоплює текст Бут. 15 – 17 в безпосередньому контексті протиставлення та несумісності віри в Христа та обрізання, траєкторія руху аргументації Якова бере під увагу ширший контекст життя Авраама, в особливий спосіб наголошуючи на важливості епізоду «в'язання Ісаака» в Бут. 22: 9 (קָדָה – ^aqēdāh⁹) в контексті органічного зв'язку віри та діл Авраама. Яків, будучи представником сапієнціальної традиції, характеристикою якої є антропологічний та моральний оптимізм із наполяганням на витривалості у випробуваннях та прямуванні до досконалості (Як. 1: 2-27), будує свою аргументацію не з перспективи навернення поган, як це робить Павло, заперечуючи цінність «діл закону» для оправдання етнічних християн, а з традиційної екзегези юдаїзму щодо Авраама – життя згідно Тори та моральних вимог, які з неї випливають (пор. Як. 1: 18,25; 2: 12), звертаючись до своїх адресатів юдео-християн, які вже є утверджені у вірі в Христа¹⁰.

Studies Monograph Series 69): окрім того, Павло вносить певні зміни в гр. текст Бут. 15: 6 (LXX) καὶ ἐπίστευσεν Ἀβραὰμ τῷ θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, а саме: забирає καὶ, додає часту δὲ та говорить про Ἀβραὰμ. Ця модифікація гр. тексту С.З. зумовлена бажанням Павла наголосити на вірі Авраама із виключенням можливості того, що Авраам міг бути оправданий через обрізання. Окрім того, вибір імені Авраам замість Аврам наголошує на тому, що вже в Бут. 15:6 Авраам вважається Павлом як той, хто отримав всю повноту оправдання, хоч його ім'я лише пізніше буде змінено на Авраам (в Бут. 17: 5).

⁸ P. BASTA, *Abramo in Romani 4. L'analogia dell'agire divino nella ricerca esegetica di Paolo*. Roma: PIB, 2007. 194 с. (Analecta Biblica 168).

⁹ L. JACOBS, A. SAGI, *Akedah: Encyclopaedia Judaica / упор. F. SKOLNIK; 2-е вид., Т. 1; Detroit: Macmillan Reference, 2007. 555 с.*: термін Акеда бере свою назву із від євр. тексту Бут. 22: 9 «і зв'язавши» (קָדָה – קָדָה^aqōd) та вказує на в'язання Авраамом свого сина Ісаака перед покладенням його на жертвник.

¹⁰ S. RUZER, *James on Faith and Righteousness in the Context of a Broader Jewish Exegetical Discourse / упор. G. A. ANDERSON, R. A. CLEMENTS, D. SATRAN, New Approaches to the Study of Biblical Interpretation in Judaism of the Second Temple Period and in Early Christianity*, Brill: Leiden-Boston, 2013. С. 81-82 (Studies on the Texts of the Desert of Judah 106): В Як. 2: 14-26 присутня суміжність Якова із традиційною інтерпретацією Авраама, як прикладу виконання та сповнення Тори (див. Сир. 44: 19-21), в контексті Як. 2: 23 «так здійснилося (досл. сповнилося) Писання...»; F. SIEGERT, *Vermeintlicher Antijudaismus und Polemik gegen Judenchristen im Neuen Testament / упор. P. J. TOMSON, D. LAMBERS, The Image of Judaeo-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003. С. 81-101 (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 158): окрім культових приписів Тори, згідно раввіністичної традиції суттєвою рисою юдаїзму було виконання соціальних зобов'язань (קָדָה לְלִמְדָא, g^emīlūt h^sādīm), які стосувалися діл милосердя та носили харитативний характер. Тому для раввінів текст Бут. 22 – модель видимої релігійної практики, і саме на основі даного тексту Яків і розвиває своє бачення якостей віри як досконалої, звершеної та діяльної віри. Очевидно, саме їх і мав на увазі Яків – Яків підтверджує цінність діл милосердя та любові, здійснені на основі оправдання вірою в Христа (Як. 1: 1; 2: 1). Яків інтерпретує

Текст Бут. 15: 6 у Як. 2: 23 пояснює алюзію на Бут. 22: 9 у Як. 2: 21, підтверджуючи той такт, що віра була причиною і джерелом діла Авраама. Яків це робить не випадково, він слідує богословським та екзегетичним переконанням юдаїзму. Традиційна юдейська екзегеза – у світлі притаманного їй прагматизму – схилилася до позиції, що оправдання Авраама є заслугою його добрих діл, джерелом яких була віра, а вершиною вираження його діл був абсолютний послух Богові в Бут. 22: 1-18. Яків є суміжний до богословських поглядів юдаїзму, згідно якого випробування Авраама в Бут. 22 було остаточним вердиктом Бога про оправдання Авраама через його цілковиту довіру на основі невіддільності віри і діл – «тепер бо знаю, що ти боїшся Бога, що не пощадив свого сина, свого єдиного, для мене» (Бут. 22: 12)¹¹.

Свідченням цього в юдейській традиції служила текстуальна аналогія *gezerah shawah* (שוה גזירה) між Бут. 15: 5-6 та Бут. 22: 17-18 на основі спільного для обидвох текстів виразу – «твоє потомство» (τὸ σπέρμα σου). В контексті даної аналогії послух Авраама під час випробування є еквівалентом його віри (Бут. 15: 6 \\\ Бут. 22: 18), а нагорода за це завжди одна – обітниця численного потомства (Бут. 15: 5 \\\ Бут. 22:17)¹². Продемонструймо це графічно за допомогою таблиці:

Бут. 15: 1-6	Бут. 22: 16-18
¹ ...Не бійсь, Авраме; я тобі щит. Твоя нагорода буде вельми велика». ² Аврам же відповів: «Владико Господи, що даси мені?...	¹⁶ І сказав: «Клянуся мною самим – слово Господнє: за те, що ти вчинив це і не пощадив сина твого, твого єдиного,
⁵ І вивів він його надвір і мовив: «Глянь же на небо і злічи зорі, коли можеш їх злічити!» І сказав до нього: «Таке буде твоє потомство (τὸ σπέρμα σου)».	¹⁷ я поблагословлю тебе вельми й дуже розмножу твоє потомство, як зорі на небі і як пісок, що на березі моря. Твої потомки займуть міста своїх ворогів.
⁶ І повірив (Аврам) Господеві, й він зарахував йому те за праведність (ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην).	¹⁸ У твоєму потомстві (τῷ σπέρματί σου) благословляться всі народи землі, тому що ти послухав мого голосу (ὑπήκουσας τῆς ἐμῆς φωνῆς)».

Яків, на відміну від Павла, є суголосний із сучасною йому інтерпретацією класичного юдейського образу Авраама, згідно якого Авраам

ситуацію оправдання із іншої точки зору, аніж це здійснює Павло. Яків не говорить про оправдання вірою новонаверненого, але аргументує плідність християнської віри утвердженого у вірі християнина. Яків ніколи не пов'язує проблему оправдання із темою «діл закону», тому Як. 2: 14-26 не вживає ніколи терміну «закон» // «діла закону», як це робить Павло в Рим. 3 – 4 та Гал. 2 – 3, але Яків говорить про діла, які є результатом та плодом віри. Яків наголошує на оправданні віруючих в Христа, які актуалізують свою віру ділами милосердя та прагнуть жити Євангелієм в практичному вимірі. Ці «діла», згідно Якова, є відповіддю на оправдання вірою та дар благодаті Христа. Діла спричинюють вдосконалення та зростання самої віри (Як. 2: 22). Яків дискутує проблему браку діл любові в Церкві та звертається до адресатів, які вже утверджені у вірі в Христа в природному для них юдейському контексті, та не переживають виклики навернення із поганства.

¹¹ E. KESSLER, *Bound by the Bible. Jews, Christians and the sacrifice of Isaac*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 61 c.

¹² H. W. BASSER, *Studies in Exegesis Christian Critiques of Jewish Law and Rabbinic Responses* 70-300 C.E. Leiden–Boston: Brill, 2000. 125 c. (The Brill reference library of ancient Judaism 2).

був оправданий через випробування в Бут. 22. Аргументація Якова, на відміну від Павла, іде руслом юдейської традиції, стверджуючи, що віра є остаточною метою діла Авраама. Акеда́ була найбільшим випробуванням віри Авраама, а її джерелом була подія Бут. 15: 6, яка стає *credo* та душею всього подальшого життя Авраама¹³. Окрім посилення на подію Бут 22:9 та органічний зв'язок віри та діл Авраама, текст Як. 2: 25 посиляється на особу Рахав. Її героїчна вір та діла, які впливають із неї (Іс. Нав. 2: 1,15-16), використані Яковом як додаткова модель діяльної віри у суміжності із діяльною вірою Авраама, що також було частиною сучасної йому екзегетичної спадщини юдаїзму¹⁴.

Далі, присутність в Як. 2: 19 алюзії на Вт. 6: 4 показує розуміння віри в Якова. Для Павла віра – прийняття Євангелії та події Христа із абсолютним відданням себе Ісусові (пор. Гал. 2: 20; 5: 1); тоді як в Як. 2: 14-26 присутні два розуміння віри: віра (Як. 2: 19), яка є сукупністю переконань (Вт. 6: 4) – פִּתְמוּנָה ('*ḥmūnāh*), йде мова про розуміння віри як вираження монотеїзму, тобто впевненості та стійкості щодо визнання єдиного Бога; та інше розуміння віри в Бут 2:21,23 – де віра є абсолютною довірою до Бога, що близьке до розуміння віри як בָּטָח (*bāṭaḥ*). Тому, одна лише монотеїстична віра, подібно як і віра демонів (Як. 2: 19), яка є лише раціонального характеру, є недостатня сама в собі – «чи може спасти його віра?» (Як. 2: 14б)¹⁵.

Попри згадані цитування та алюзії, в тексті Як. 2: 23 «і він був названий приятелем Божим» присутня також і алюзія на текст Іс. 41: 8 та 2 Хр. 20: 7 в контексті вищезгаданої текстуальної аналогії між Бут. 15: 5-6 та Бут. 22: 17-18. Авраам в Як. 2: 23 названий Божим приятелем, оскільки це є прямим наслідком Акеди. Не випадково Яків вживає даний вираз із Іс. 41: 8 та 2 Хр. 20: 7 – в юдейській традиції ці тексти були тісно пов'язані із випробуванням Авраама, тобто Акедою, як із ствердженням автентичності його віри¹⁶.

¹³ J. – N. [ALETTI](#), *Jésus Christ fait-il l'unité du Nouveau Testament?* Paris : Mame-Desclée, 2011. С. 95-109 (Jésus et Jésus-Christ 61); A. K. TAN, *The Rhetoric of Abraham's Faith in Romans 4*. Atlanta: SBL Press, 2018. 145-147 (Emory Studies in Early Christianity 20); D.A. CARSON, H.G.M. WILLIAMSON, *It is Written: Scripture Citing Scripture, Essays In Honour of Barnabas Lindars*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. С. 306-309; I. JACOBS, *The Midrashic Process. Tradition and Interpretation in Rabbinic Judaism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995. С. 145-153; Вартими уваги є текст 1 Мак. 2: 52, який комбінує Бут. 15: 6 із Бут. 22: 2,9. Оправдання Авраама є пов'язане із вірою, цілковитим послухом та ділом покладення Ісаака на жертвник. Див. також Нм 9:7-8; Книга Ювілеїв 17:18; 23:10; 24:11; 2 Варуха 57:2; 58:1. Тогочасний Павлові юдаїзм бачив саме в Бут. 22 основний мотив оправдання Авраама як нагороду за вірність у випробуванні – 1 Мак. 2: 52; Сир. 44: 19-21;

R. PENNA, «Giustificazione in Paolo e Giacomo», *RivBibLt* 30 (1982), 338-339: юдаїзм не протиставляв віру і діла, але наполягав на їхній органічній єдності. Подібно є в Мт. 7 :21,24; Лк 8: 21.

¹⁴ P. KEITH, *La foi, les oeuvres et l'exemple d'Abraham et Raab dans Jc 2,14-26* / упор. J. E. A. CHIU, K. J. O'MAHONY, M. ROGER, *Bible et Terre Sainte: Melanges Marcel Beaudry*. New York: Lang, 2008. С. 326-327: екзегети наголошують на подібності парадигми віри Авраама та Рахав в контексті гостинності та прийняття чужинців, що є виявом милосердя та любові, що є контекстуалізоване в межах тексту Як. 2: 1-26, особливо з наголосом на ділах милосердя та гостинності в межах християнської спільноти.

¹⁵ J. M. MARTÍNEZ, *Hermeneutica biblica. Cómo interpretar las Sagradas Escrituras*, Clie: Barcelona, 1984. с. 500.

¹⁶ H. WANSBROUGH, *Jewish Methods of Exegesis in the New Testament*, *Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt*. 2000. № 25 \ A. с. 222.

Таким чином, для верифікації та підтвердження своєї аргументації Яків посилається на Тору (Бут. 15: 6; 22: 9), Пророків (ранніх – Іс. Нав. 2; та пізніх – Іс. 48: 1) та Писання (2 Хр. 20: 7), показуючи, що Святе Писання є доказовою базою для обґрунтування позиції щодо важливості діл віри для оправдання – «так здійснилося Писання» (Як. 2: 23). Проте, Яків не обмежується лише свідченням С.З., він вступає в діалог із Павлом, який буде продемонстрований у наступній частині статті¹⁷.

3. Як. 2: 14-26 в діалозі із Рим. 4: 1-8

Цілісний погляд на присутність старозавітних цитувань чи алюзій в тексті Як. 2: 14-26 демонструє вміння автора гармонійно поєднати спадщину С.З. про віру Авраама та її актуалізувати, проте, текст Якова виявляє також суміжний діалог між генерацією юдео-християн Якова із генерацією етнічних християн павлівської традиції, вираженої в особливий спосіб в тексті Рим. 4:1-8. Таким чином, Яків демонструє надзвичайну «гнучкість» та геніальність як у шануванні традиції С.З., так і в діалозі із Павлом та його вченням про оправдання вірою, тому виникає необхідність окреслення природи та характеристик цього діалогу Якова із Павлом як на рівні інтертекстуальних зв'язків, так і в контексті інтра-християнського діалогу, що є органічною частиною герменевтичного розуміння їхніх позицій¹⁸.

Окрім того, що Яків явно вторить юдейській інтерпретації історії Авраама щодо його оправдання, цікавим є той факт, що Як. 2: 23 не цитує дослівно старозавітний грецький текст Бут. 15: 6 (грецьку версію LXX), а подає його Павлову рецепцію, яку знаходимо в Рим. 4: 3, що є прямим свідченням гармонійного будувannya Яковом «мостів» між С.З., вченням Павла щодо теми оправдання в світлі новизни події Христа та з одночасною демонстрацією власної «дипломатичної» чи компромісної позиції¹⁹. Експліцитне цитування Рим. 4: 3 (подає дещо інший текст Бут. 15: 6) в Як. 2: 23 є яскравим свідченням того, що Якову відоме вчення Павла про оправдання вірою та контекст її розвитку, тож він вступає з ним в діалог. Дане вчення слугує Якову текстуальним ґрунтом для побудови його власної аргументації, хоч він розвиває своє вчення про оправдання вірою і ділами,

¹⁷ M. NIEHOFF, *The Implied Audience of the Letter of James* / упор. G. A. ANDERSON, R. A. CLEMENTS, D. SATRAN, *New Approaches to the Study of Biblical Interpretation in Judaism of the Second Temple Period and in Early Christianity*, Leiden-Boston: Brill, 2013. С. 57-73 (*Studies on the Texts of the Desert of Judah* 106).

¹⁸ O. WISCHMEYER, *Polemik im Jakobusbrief. Formen, Gegenstände und Fronten* / упор. O. WISCHMEYER, L. SCORNAIENCHI, *Polemik in der frühchristlichen Literatur: Texte und Kontexte*. Berlin–New York: de Gruyter, 2011. С. 357-380 (*Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Alteren Kirche* 170): діалогічна ситуація Як. 2: 14-26 є в контексті інтра-християнських дискусій I ст., яка також є вміщена у ментальність греко-римської риторики загалом; V. LIMBERIS, *The Provenance of the Caliphate Church: James 2.17-26 and Galatians 3 Reconsidered*, C.A.EVANS – J.A.SANDERS, in *Early Christian Interpretation of the Scriptures of Israel*. Sheffield, 1997. С. 397-420 (*Journal for the Study of the New Testament Supplement Series* 148; *Studies in Scripture in Early Judaism and Christianity* 5): деякі дослідники стверджують, що Яків і Павло є суперниками, оскільки Яків не зрозумів правильно вчення Павла про оправдання вірою. Яків, таким чином, входить в полемічний діалог із Павлом, з необхідністю відновити традиційний образ Авраама (див. Як. 2: 21) на основі важливості діл та з огляду на тенденцію фальсифікації вчення Павла про оправдання вірою, наслідком чого стало заперечення важливості діл. Проте, даний підхід не є критичного характеру та носить суб'єктивний характер.

¹⁹ F. SIEGERT, *Vermeintlicher Antijudaismus und Polemik gegen Judenchristen im Neuen Testament*, С. 81-101.

шануючи і не відкидаючи Павлове вчення (Як. 2: 24: «Чоловік оправдується ...не тільки вірою»)²⁰.

Яків будує аргументацію в Як. 2: 14-26 за допомогою термінології Павла, але будує свій власний словник оправдання діяльною вірою²¹. Окрім цитування Рим. 4: 3 в Як. 2: 23, текст Як. 2: 1-26 імпліцитно будує свій діалог з Павлом, використовуючи вжиті в Рим. 2 – 4 терміни та мотиви, тому явна контекстуальна та лінгвістична подібність між Яковом та Павлом ніяким чином не може бути випадковим феноменом²². Інтертекстуальний зв'язок між Яковом та Павлом не є лише на рівні тексту чи контексту, але й на рівні ходу побудови аргументації: від теми неупередженості (Рим. 2: 11 \ \ Як. 2: 1,9) та пов'язаних із нею концепцій до тематики оправдання (Рим. 4: 1-8 \ \ Рим. 2: 14-26)²³.

Рівність юдеїв та поган в Рим. 2: 1 – 3: 31 перед неупередженим Божим судом та безпосередньо тема оправдання Авраама в Рим. 4: 1-8 є текстуальним та ідеологічним фоном для соціально-риторичної аргументації в Як. 2: 1-13 та підготовкою до безпосередньої тематики оправдання Авраама в межах Як. 2: 14-26. Богословський принцип неупередженості Бога в Рим. 2: 1-13,14-16 по-відношенню до юдея чи поганина автор Як. 2: 1,9 аплікує безпосередньо до життя християнської спільноти, наголошуючи на рівності всіх християн – як багатих, так і вбогих – виключаючи можливість взаємного засудження (пор. Як. 2: 4): Рим. 2: 11 «бо Бог не зважає (προσωποληψία) на особу» \ \ Як. 2: 1,9 «... не зважаючи (προσωποληψίας) на особи... а коли зважаєте на особи (προσωποληπτεῖτε); Як. 2: 15-16 в імпліцитний спосіб має це на увазі²⁴. Яків закликає християн усунути упередження поміж членами спільноти Церкви та засвоїти логіку Божого діяння по-відношенню до своїх ближніх, цитуючи в Як. 2: 9 заповідь любові (Лев. 19: 18б) та інші заповіді Декалогу, що буде також процитоване Павлом в Рим. 2: 22; 13: 9 – для обох центральні заповіді є основою для автентичного життя та гарантією гармонійного життя у спільноті.

²⁰ C.D. STANLEY, *Paul and the language of Scripture*, с. 100.

²¹ D. NIENHUIS, *Not by Paul Alone. The Formation of the Catholic Epistles Collection and the Christian Canon*. Waco: University Press, 2007. с. 217; E. CUVILLIER, 'Jacques' et "Paul" en debat. L'epitre de Jacques et la tradition paulinienne (Jc 2:14-26/Ep 2:8-10, 2Tm 1:9 et Tt3:5.8b), *Novum Testamentum*. 2011. № 53. С. 273-291; J. PAINTER, *The Power Of Words: Rhetoric In James And Paul* / упор. В. CHILTON – С. EVANS, *The Mission of James, Peter, and Paul. Tradition in Early Christianity*, Leiden–Boston: Brill, 2005. С. 236-273 (Supplements to *Novum Testamentum* 115): у випадку цитування Бут. 15: 6 в Як. 2: 23, то автор демонструє знання Павла, його тексту в Рим. 4: 3 та його традицію із використанням даної цитати; W. POPKES, *James and Scripture: An Exercise in Intertextuality*, *New Testament Studies*. 1999. № 45. С. 213–29; Яків має доступ до традиції Павла, дослівно цитує текст Рим. 4: 3 в Як. 2: 23. Яків не «коментує» Павла, але користує з доступної йому спадщини як С.З., так і Павла для побудови власної аргументації.

²² J. HEATH, *The Righteous Gentile Interjects (James 2:18-19 and Romans 2:14-15)*. *Novum Testamentum*. 2013. № 55. С. 284-294: текст Як. 2: 14-26 повинен бути прочитаним у контексті всієї глави Як. 2: 1-26, який є компендіумом про віру, та безпосередньо діалогує із Рим. 2 – 4.

²³ D. NIENHUIS, *Not by Paul Alone*, с. 215: Яків діалогує з Павлом та виправляє неправильне розуміння християнами вчення Павла. Це неправильне розуміння виражалось у відкиненні важливості діл та зосередженості на одній лише абстрактній вірі.

²⁴ Пор. Еф. 6,9; Кол. 3,25; Дії. 10,34.

Як бачимо, Павлові не є чужа традиційна аргументація юдаїзму про важливість виконання норм Божого закону та добрих діл, що нормує відносини людини з Богом. Якову також близька тема центральності Тори, актуалізованої у вченні Христа в Нагірній Проповіді, тому він розділяє цю тему виконання закону з Павлом в Рим. 2: 27 «виконуючи закон (νόμον τελοῦσα)»; Рим. 2: 13 «не слухачі закону..., а виконавці закону (οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ νόμου..., ἀλλ' οἱ ποιηταὶ νόμου)» \\\ Як. 2: 8 «виконуєте закон царський (νόμον τελεῖτε βασιλικόν)»; Як. 1: 22,25 «виконавцями закону, а не лише слухачами (ποιηταὶ λόγου καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ)... не як слухач..., а як виконавець діла (οὐκ ἀκροατῆς ... ἀλλὰ ποιητῆς ἔργου) та діл в контексті мотиву остаточного суду в Рим. 2: 12 «будуть суджені законом (διὰ νόμου κριθήσονται)»; \\\ Як. 2: 9 «закон засуджує вас» (ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου); Як. 2: 12 «суджені законом свободи (διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι)». Згідно з Рим. 2: 12-16, юдеї будуть суджені законом Божим, а погани – законом совісті, виходячи із безстороннього Божого суду. Подібно і для Як. 2: 12 закон свободи – Євангеліє Христа – буде інструментом суду християн, на відповідність їхніх слів та вчинків до його змісту – досконалий закон свободи є законом Христа та його Царства (Як. 2: 8), який буде суддею вчинків християн. Для Павла закон також нормує життя християн та є засобом верифікації автентичності християнського життя²⁵.

Термінологія хваління в Як. 2: 13 «милосердя ж понад суд»²⁶ (κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως) є близькою до контексту Рим. 2: 17 «хвалишся Богом» (καυχᾶσαι ἐν θεῷ), Рим. 2: 24 «хвалишся законом» (ἐν νόμῳ καυχᾶσαι) та Рим. 3: 27 «де ж тоді хвальба?» (ποῦ οὖν ἡ καύχησις). В той час як текст Рим заперечує будь-яку можливість хвальби в часі остаточного суду тільки на основі виконання приписів Тори, текст Як. 2: 13 містить імпліцитне посилення на добрі діла, які є досконалим ділом (пор. Як. 1: 4) та є діянням милосердя, яке спричинить «хвальбу» протягом остаточного есхатологічного суду на основі виконання Євангелії та життя згідно із царським законом та законом свободи, оскільки саме через їхнє виконання реалізується та вдосконалюється діяльна віра²⁷. Павло бореться із викривленим відношенням до закону через оправдання лише на основі «діл закону» та хваління, яке є результатом само-оправдання. Для Якова характерним є есхатологічний контекст майбутнього суду, який базується на виконанні діл милосердя та любові (Як. 1: 22)²⁸. Діла для Якова є ділами милосердя в контексті

²⁵ J. D. G. DUNN, *The New Perspective on Paul*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005, с. 426; N. T. WRIGHT, *The Law in Romans 2* / упор. J. D. G. DUNN, *Paul and the Mosaic Law*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1996. С. 131-150; B. BYRNE, *The Problem of νόμος and the Relationship with Judaism in Romans*, *Catholic Biblical Quarterly*. 2000. № 62. С. 294-309.

²⁶ Дослівно: «милосердя хвалиться понад судом».

²⁷ K. SYREENI, *James and the Pauline Legacy: Power Play in Corinth?* / упор. I. DUNDENBERG, C. TUCKETT, K. SYREENI, *Fair Play: Diversity and Conflicts in Early Christianity: Essays in Honor of Heikki Raisanen*. Leiden: Brill, 2002. С. 409-414 (*Novum Testamentum Supplements* 103).

²⁸ P. BORGMAN, *Abraham and Sarah: Literary Text and the Rhetorics of Reflection* / упор. C.A. EVANS, J.A. SANDERS, *The Function of Scripture in Early Jewish and Christian Tradition*. Sheffield, 1998. С. 52-77 (*Journal for the Study of the New Testament Supplement Series* 154; *Studies in Scripture in Early Judaism and Christianity*

остаточного суду (Як. 2: 13). Це підтверджує спільність та подібність контексту Як. 2: 12 «говоріть і робіть так, як люди, які мають бути суджені...» із Рим. 2: 5-6 «...суд Бога, що віддасть кожному за його вчинками»²⁹.

Галакічний контекст Рим. 2: 17-29 та карикатура ідентичності юдея служить основою для демонстрації його внутрішнього поділу на основі часткового виконання закону – вибірковості та «упередження» по відношенню до його виконання. Рим. 2: 17-29 є апострофою про закон та обрізання в контексті заперечення особливого статусу юдеїв з метою включення поган в «сім'ю Божу». Текст Як. 2: 8-11, як і Рим. 2: 21-29, засуджує часткове виконання закону та переступ нехтуючи іншими заповідями – Рим. 2:22 «наказуєш не чинити перелюбу, і чиниш перелюб (ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν μοιχεύεις)» // Як. 2: 11 «коли ж не чиниш перелюб, але вбиваєш (εἰ δὲ οὐ μοιχεύεις φονεύεις δέ)». Як. 2: 10 закликає адресатів до інтегрального виконання закону, подібно як і текст Рим. 2: 21-23, який демонструє непослідовність юдеїв щодо їхньої ідентичності у стосунку до виконання закону, в той час як Яків – непослідовної поведінки в християнській спільноті. Невиконання закону юдеями в Рим. 2: 24 та непослідовність життя християнської спільноти в Як. 2: 7 провадить до одного і того самого наслідку – зневажання Божого Імені: Рим. 2: 24 «ім'я Боже зневажається (ὄνομα τοῦ θεοῦ ... βλασφημεῖται)» \\ Як. 2: 7 «ганьблять те гарне ім'я (βλασφημοῦσιν τὸ καλὸν ὄνομα)». Пізніше, в Рим. 2: 25-29 продемонстроване те, що обрізання є лише формальною відмінністю юдеїв від поган – обрізання та знання закону є привілеями юдеїв, яким вони хваляться (пор. Рим. 2: 24), проте, це хваління стається націоналістичним та зверхнім хвалінням. Тому, Павло заперечує вид такого хваління³⁰.

Окрім того, існує водночас як суміжність термінології діл та оправдання, так і відчутна різка відмінність між Яковом та Павлом: Як. 2: 21 «ділами виявився праведним» (ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη); Як. 2: 24 «оправдується ділами» (ἐξ ἔργων δικαιοῦται); Як. 2: 25 «ділами оправдалася» (ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη) із Рим. 3: 28 «оправдується вірою, без діл закону» (δικαιοῦσθαι πίστει ... χωρὶς ἔργων νόμου) та Рим. 4: 6 «Бог зараховує оправдання без діл» (ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων). Йде мова про два різні види діл: в Павла це «діла закону», тобто культові приписи Тори, а в Якова – діла віри,

6): Павло обґрунтовує віру Авраама, наголошуючи, що він не мав можливості хвалитися «ділами закону» (особливо обрізанням) в Бут. 15: 6, тому оправдання є даром, а віра – розположенням серця та цілковитим себе-відданням Богові. Яків же відображає більш практичний аспект абсолютного підкорення Слово Божому, як дія та вдосконалення віри в контексті есхатологічного суду.

²⁹ V. LIMBERIS, The Provenance of the Caliphate Church: James 2.17-26 and Galatians 3 Reconsidered: Яків з перспективи віри дивиться на кінцеву мету та есхатологічний суд (Як 2:12-13), для якого вирішальними є віра поєднана із ділами. Тому сотеріологічні переконання Якова звернені до есхатологічного майбутнього суду – «друге оправдання» згідно Якова.

³⁰ D. NIENHUIS, Not by Paul Alone. С. 187-191: Павло не відкидає обов'язок дотримання моральних приписів закону (пор. Рим. 2: 13). Свобода від «діл закону» не означає для Павла свавілля та аморальний спосіб життя – християнин під проводом динамізму Духа є ведений до життя у любові (Як. 2: 8-11 \\ Рим. 13: 8-10; Гал. 5: 13-26).

як органічний вияв її плідності та джерело її вдосконалення. Не зважаючи не стратегічне використання Яковом контексту аргументації, термінів та мотивів із Рим 2 – 4, між Рим. 4: 6 та Як. 2: 24 на текстуальному рівні існує різка відмінність або навіть протилежність, тим паче, що Рим. 4: 6 говорить загалом про діла, не уточнюючи щодо їхньої природи (не вказуючи буквально «діла закону»):

- Рим. 4: 6 «...чоловіка, якому Бог зараховує оправдання без діл» (тоῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων), де не згадано про «діла закону», хоч імпліцитно про них і йде мова

- Як. 2: 24 «...чоловік оправдується ділами...» (ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος).

З поверхової точки зору виглядає, що Яків не лише вступає в діалог із позицією Павла в Рим. 4: 1-8, але навіть критикує її³¹: в Рим. 4: 6 йде мова про оправдання «без діл» (χωρὶς ἔργων), проте в Як. 2: 24 про оправдання «ділами» (ἐξ ἔργων). Тому, Яків зважає на вчення Павла і на нього посилається в Як. 2: 23 (цитуючи експліцитно Рим. 4: 3), вступаючи з ним в діалог, але вихідною точкою аргументації Якова є інша позиція щодо оправдання. Яка ж є природа цього діалогу? Чи є він насправді протиставленням та прикладом антагонізму?

Щоб ефективніше зрозуміти цей діалог між Яковом і Павлом, варто звернутися до прикладу юдейської суперечки, яка носить назву מַהְלוֹקֶת (maḥalōqet), принципи якої, очевидно, мали вплив на інтра-християнські суперечки чи дискусії первісної Церкви³². Ця суперечка в ім'я небес (מִשְׁמַיִם מְאֻדִּים, Iššēm šāma'im), тобто добра суперечка між раввинами (починаючи з I ст. до РХ та впродовж I ст. після РХ), яка носила конструктивний характер (агонізм), оскільки предметом її дискусії було обстоювання Божої Правди, особливо що стосується оправдання³³. Дана полеміка, яка носила позитивний та конструктивний характер, виступала парадигмою вирішення конфлікту в раввіністичній літературі. מַהְלוֹקֶת є перш за все соціальним феноменом та посідає окреслені принципи його літературної процедури:

- представлення двох різних позицій;
- шукання Божої правди про оправдання в контексті дискурсу щодо окреслення норм поведінки поряд із застосуванням правил екзегези;
- врахування позиції опонента як важливої та такої, яка має місце, оскільки обидві є «словом Бога живого»;
- оцінка позиції учасників суперечки³⁴.

³¹ F. AVEMARIE, Die Werke des Gesetzes im Spiegel des Jakobusbriefs. С. 294-296.

³² Пор. Мт 12:1-8 та Ів 7:1-9, де сам Ісус був учасником такого роду дискусій. Locus classicus даного феномену є Ді 15:6-29 «по довгій суперечці...» в Ді 15:7. Див. також Гал 2:11-14.

³³ D. SPERBER, Conflict of Opinion (Mahaloket) / Encyclopedia Judaica, т. 5. Jerusalem: Keter, 1971. С. 890-891: трактат Пірке Абот 5:17 є основою вчення про типологію махалокету. Гіллелі і Шаммаї представляли дві основні школи інтерпретації Письма та часто вступали одні з одними в добрі та конструктивні суперечки \ полеміки (מהלוקת) в ім'я небес щодо різних питань закону. Прикладом поганої суперечки виступала суперечка Кораха, яка мала деструктивний характер, оскільки в її основі були особисті амбіції та антагонізм.

³⁴ R. HIDARY, Dispute for the Sake of Heaven: Legal Pluralism in the Talmud. Providence: Brown Judaic Studies, 2010. С. 163-165; M. WASHOFKY, Against Method: Liberal Halakhah Between Theory and Practice / упр. W.

На основі вищенаведених принципів спробуємо застосувати цей підхід до тексту Як. 2: 14-26, щоб в ефективний спосіб прослідкувати хід даної процедури в межах конструктивної суперечки в «Боже ім'я» між Яковом (Як. 2: 14-26) та Павлом (Рим. 4: 1-8):

1. Суттєвим для $\eta\lambda\lambda\eta\mu$ є присутність різних позицій двох сторін, які вміщені в контексті шукання Божої правди з щодо оправдання. Такою є позиція Павла в Рим. 4: 6 «...чоловіка, якому Бог зараховує оправдання без діл» (τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων) та позиція Якова в Як. 2: 24 «...чоловік оправдується ділами...» (ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος). Згідно Павла, досягнення оправдання не може бути пов'язане ніяким чином із ділами (цікаво, що в Рим. 4:6 не йдеться про «діла закону»), тому полеміка (яка не носить характер антагонізму) між Яковом і Павлом стає більш ясною. Яків же обстоює свою позицію щодо оправдання також і ділами, джерелом яких є віра.

2. $\eta\lambda\lambda\eta\mu$ передбачає множинність та багатоманітність правди та її галакічних позицій, допускаючи теоретичний та практичний плюралізм думок, в якому важливими та рівнозначними вважаються позиції обох сторін, і жодну з них не відкидають. Згідно з Як. 2: 24 Яків зважає на вчення Павла про оправдання вірою для поган, цитуючи в Як. 2: 23 позицію Павла, виражену в Рим. 4: 3, та даючи її оцінку в Як. 2: 24 в контексті обстоювання важливості діл для оправдання – «не тільки вірою» (οὐκ ἐκ πίστεως μόνον). Яків виступає як той, який більш голістично та водночас стисло формулює ідею оправдання, виходячи із віри, яка виражається в ділах, та уникаючи як фідеїзму, так і позбавленого віри прагматизму³⁵;

3. $\eta\lambda\lambda\eta\mu$ передбачає використання екзегетичних правил аргументації в контексті побудови галакічного мідраша, яка служить доказовою базою аргументації. Gezerah shawah є використана Яковом в контексті даної дискусії та саме вона регламентує цю дискусію. Хід думки Якова базується на використанні даної екзегетичної техніки, згідно якої текстуальна аналогія стосується теми оправдання: «виявився праведним» (Бут. 22: 9 \\\ Як. 2: 21) і «праведність» (Рим. 4: 3 \\\ Як. 2: 23)³⁶:

Як. 2: 21: Авраам, наш батько, чи не ділами виявився праведним, коли був приніс на жертвник Ісаака, свого сина?

Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη ἀνευέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

JACOB, Beyond the Letter of the Law: Essays on Diversity in the Halakhah. Pittsburgh: Rodef Shalom Press, 2004. С. 60; S. MAGID, The Intolerance of Tolerance: Mahaloket (Controversy) and Redemption in Early Hasidism, *Jewish Studies Quarterly*. 2001. № 8/4. С. 326-368.

³⁵ Численні дослідники Святого Письма стверджують, що впродовж I ст. між різними групами християн існувала полеміка щодо проблематики оправдання. Деякі християни фальсифікували вчення Павла щодо оправдання вірою, тим самим применшуючи цінність добрих діл для оправдання та спасіння. Таким чином, Як. 2:14–26 певною мірою вирішує проблему неправильної інтерпретації вчення Павла (пор. 2 Пт. 3: 15–16).

³⁶ J.-N. ALETTI, Justification by Faith in the Letters of Saint Paul. с. 161: текст Як. 2: 14-26 є типовим прикладом присутності в ньому gezerah shawah посеред творів Н.З.

Як. 2: 23: Авраам повірив Богові, і це зараховано йому за праведність (Рим. 4: 3)

ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην

Яків, хоч і втворює традиційній інтерпретації Бут. 22: 9 в світлі Бут. 15: 6 через накреслення лексичної аналогії між двома текстами в Як. 2: 21 та Як. 2: 23, стверджуючи, що віра оправдує Авраама від самого початку та чинить віру Авраама діяльною – що і відображено в його абсолютному послухові та готовності пожертвувати Ісааком – з позиції діалогу Павлом і цитування Рим. 4: 3 в Як. 2: 23 приклад віри Авраама є аплікований Яковом до спільноти християн і віри, про яку йдеться в Як. 2: 1 – це віра в Христа, якою адресати послання Якова вже оправдані, але яка покликана бути вдосконаленою та втіленою у вчинках любові та милосердя. Яків цитує експліцитно Рим. 4: 3 та формує текстуальну аналогію із Бут. 22: 9, говорячи про віру в христологічному сенсі та імпліцитно в апостеріорний спосіб виходячи із оправдання вірою. Для Якова християни вже є у статусі оправданих вірою, та є перед лицем викликів та небезпеки усунення діл з християнського життя у світлі есхатологічного майбутнього. Яків посилається не лише на Бут. 15: 6, але демонструє бажання посилатися також і на Рим. 4: 3. В контексті аргументації саме це посилення є фундаментальним для ствердження позиції Якова в Як. 2: 14-26 щодо оправдання діяльною вірою, яка стоїть основі діл.

4. Приклад віри Рахав в Як. 2: 25 виступає в ролі «незалежного» свідка вирішення суперечки згідно юдейського закону та ратифікує позицію Якова щодо оправдання діяльною вірою. Яків наводить два приклади віри – Авраама та Рахав, як віри реалізованої в ділах та вдосконаленої ділами. Яків формально перемагає у суперечці з Павлом, проте це виглядає лише поверхово – Яків приймає позицію Павла, її поважає та цитує як рівнозначну для етнічних християн з точки зору початку християнського життя для християн, навернених із поганства. Проте, для Якова діла віруючого самі в собі не є вимогою та передумовою осягнення спасіння, а є видимим вираженням віри та наслідками отримання нового життя у Христі³⁷.

Висновок

Одна із найбільш відомих історій Авраама про випробування його віри (Бут. 22) є використана Яковом, проте, цілком знехтувана Павлом. Для євреїв Авраам – праведник, для Павла – віруючий, а для Якова – друг Божий та модель практикуючого віруючого. Для Павла (Рим. 4:1-8) віра – абсолютне віддання себе Богові, а виконання «діл закону» неспроможне допомогти

³⁷ K. J. COKER, *Nativism in James 2.14-26: A Post-Colonial Reading* / упор. R. L. WEBB, J. S. KLOPPENBORG, *Reading James with New Eyes: Methodological Reassessments of the Letter of James*. London: T&T Clark, 2007. С. 43 (The Library of New Testament Studies 342); R. H. STEIN, 'Saved by Faith [Alone]' in *Paul Versus 'Not Saved by Faith Alone'* in *James, Southern Baptist Journal of Theology*. 2000. № 4. С. 14-16; K.-W. NIEBUHR, *Justice and Justification in Matthew and James: A Challenge for Lutheran Hermeneutics Today, Vox Scripturae*. 2017. № 27/3. С. 538-53: питання відносин віри та діл варто розуміти у ширшому контексті послання Якова, а саме у заклику до слухання та виконання в Як. 1: 19-25 – віра як слухання, та виконання закону Євангелія як діло. Тому, дискусія про оправдання є, насправді, на задньому плані аргументації та є лише частиною глибшої проблематики – втілення слова Євангелії в християнському житті.

осягнути дар спасіння поганам, які повірили в Христа. Перспектива оправдання вірою згідно Павла – початок життя у Христі новонавернених із поган, які, хоч і позбавленні обов'язку обрізання, мають обов'язок жити Євангелієм та чинити свою віру діяльною в любові. Для Якова (Як. 2:14-26) віра – абсолютний послух Богові та підкорення Божій Волі, діла – органічний вияв віри та її втілення. Перспектива оправдання діяльною вірою згідно Якова – есхатологічне майбутнє в контексті етично-моральної вимоги життя для християн юдейського походження у притаманному їм прагматичному контексті.

Герменевтична відмінність позицій Павла та Якова, які в кінцевому результаті є комплементарними голосами, творить інтегральну єдність Божої правди. Хоч в обох авторів присутні різні вихідні пункти аргументації, які є свідченням багатоманітності біблійної правди, спільна точка прибуття обох полягає в тому, що віра покликана бути вдосконаленою та діяльною³⁸. Дійсно, тексти Рим. 4: 1-8 та Як. 2: 14-26 вирушають із різних місць маршруту, проте, вони прибувають до ствердження єдиної правди – віра в Христа покликана дати плоди в добрих ділах любові (Як. 2:14-26, Рим. 5 – 8; Гал. 5:13 – 6:10)³⁹.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКУМЕНТИ:

1. Святе Письмо Старого і Нового Завіту : в 2-х ч. / пер. о. І. ХОМЕНКО; повний пер., здійснений за оригін. євр., араб. та грец. текстами. Київ : Місіонер, 2008. Ч. 1 : Старий Завіт. 1126 с. ; Ч. 2 : Новий Завіт. 350 с.
2. *Novum Testamentum Graece* / упор. ALAND B., ALAND K., KARAVIDOPOULOS J., MARTINI C. M., METZGER B. M., 28-е вид. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 2012. 890 р.
3. Богонатхненність і правда Святого Письма. Слово, яке походить від Бога і говорить про Бога для спасіння світу / пер. з італ. Львів: Свічадо, 2019. 192 с.

ЛІТЕРАТУРА:

4. ABBER JR M. G., 4QMMT, Paul, and “Works of the Law” / упор. FLINT P. W., *The Bible at Qumran: text, shape, and interpretation*, Eerdmans: Grand Rapids – Cambridge, 2001. С. 203-216 (*Studies in the Dead Sea scrolls and related literature*).
5. ALETTI J.-N., *Jésus Christ fait-il l'unité du Nouveau Testament?* Paris : Mame-Desclée, 2011. 295 с. (*Jésus et Jésus-Christ* 61).
6. ALETTI J.-N., *Justification by Faith in the Letters of Saint Paul. Keys to Interpretation*. Roma: Gregorian & Biblical Press, 2015. 240 с. (*Analecta Biblica, Studia* 5).

³⁸ Павло твердить, що віра не може не давати плодів (Пор. Рим. 13: 3; 1 Кор. 13: 2; 2 Кор. 9: 8; Гал. 5: 6; 6: 4; Еф. 2: 10; Кол. 1: 10; 1 Сол. 1: 3; 2 Сол. 1: 11; 2: 17; 1 Тим. 2: 10; 5: 10; 2 Тим. 2: 21; 3: 17; Тит. 2: 14; 3: 1,8,14). Павло, як і Яків, розуміє віру як таку, яка має трансформуватися в добрі діла. Євангеліє, прийняте з вірою, природно дає плоди.

³⁹ F. SIEGERT, *Vermeintlicher Antijudaismus und Polemik gegen Judenchristen im Neuen Testament. С. 81-101*; K.-W. NIEBUHR, *Jakobus und Paulus über das Innere des Menschen und den Ursprung seiner ethischen Entscheidungen*, *New Testament Studies*. 2016. № 62. С. 1-30: текст Як 1:2-18 є в діалозі із Рим 5-8, оскільки обоє посиляються на відповідь християнина на дар спасіння – етично-моральна визначеність та здатність до творення добра. Тому, з цього випливає, що Як 2:14-26 аргументує оправдання ділами в контексті есхатологічного суду для християн, які вже є оправдані вірою в Христа (Як 2:1).

7. ALETTI J.-N., *Romains 4 et Genèse 17. Quelle énigme et quelle solution?*, *Biblica*. 2003. № 84. С. 323-324.
8. AVEMARIE F., Die Werke des Gesetzes im Spiegel des Jakobusbriefs, *Zeitschrift für Theologie und Kirche*. 2001. №98. С. 282-309.
9. BASSER H. W., *Studies in Exegesis Christian Critiques of Jewish Law and Rabbinic Responses 70-300 C.E.* Leiden–Boston: Brill, 2000. 125 с. (The Brill reference library of ancient Judaism 2).
10. BASTA P., Abramo in Romani 4. L'analogia dell'agire divino nella ricerca esegetica di Paolo. Roma: PIB, 2007. 322 с. (Analecta Biblica 168).
11. BASTA P., Gezerah shawah: storia, forme e metodi dell'analogia biblica. Roma: PIB, 2006. 120 с. (Subsidia Biblica 26).
12. BERDING K., *Three Views on the New Testament Use of the Old Testament*. Michigan: Zondervan, 2008. 256 с.
13. BORGMAN P., Abraham and Sarah: Literary Text and the Rhetorics of Reflection / упор. EVANS C.A., SANDERS J.A., *The Function of Scripture in Early Jewish and Christian Tradition*. Sheffield, 1998. С. 45-77 (Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 154; Studies in Scripture in Early Judaism and Christianity 6).
14. BYRNE B., The Problem of νόμος and the Relationship with Judaism in Romans, *Catholic Biblical Quarterly*. 2000. № 62. С. 294-309.
15. CARSON D.A., WILLIAMSON H.G.M., *It is Written: Scripture Citing Scripture, Essays In Honour of Barnabas Lindars*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 381 с.
16. COKER K. J., Nativism in James 2.14-26: A Post-Colonial Reading / упор. WEBB R. L., KLOPPENBORG J. S., *Reading James with New Eyes : Methodological Reassessments of the Letter of James*. London: T&T Clark, 2007. С. 27-48 (The Library of New Testament Studies 342).
17. CUVILLIER E., 'Jacques' et "Paul" en debat. L'épître de Jacques et la tradition paulinienne (Jc 2:14-26/Ep 2:8-10, 2Tm 1:9 et Tt 3:5.8b), *Novum Testamentum*. 2011. № 53. С. 273-291.
18. DUNN J. D. G., *The New Perspective on Paul*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005. 593 с.
19. HEATH J., The Righteous Gentile Interjects (James 2:18-19 and Romans 2:14-15). *Novum Testamentum*. 2013. № 55. С. 272-295.
20. HIDARY R., *Dispute for the Sake of Heaven: Legal Pluralism in the Talmud*. Providence: Brown Judaic Studies, 2010. 441 с.
21. JACOBS L., SAGI A., *Akedah: Encyclopaedia Judaica* / упор. F. SKOLNIK; 2-е вид., Т. 1; Detroit: Macmillan Reference, 2007. 738 с.
22. JACOBS I., The Midrashic background for James II. 21–3, *New Testament Studies*. 1976. № 22/4. С. 457 – 464.
23. JACOBS I., *The Midrashic Process. Tradition and Interpretation in Rabbinic Judaism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 296 с.
24. KEITH P., La foi, les oeuvres et l'exemple d'Abraham et Raab dans Jc 2,14–26 / упор. CHIU J. E. A., O'MAHONY K. J., ROGER M., *Bible et Terre Sainte: Melanges Marcel Beaudry*. New York: Lang, 2008. С. 313-332.
25. KESSLER E., *Bound by the Bible. Jews, Christians and the sacrifice of Isaac*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 236 с.
26. LIMBERIS V., The Provenance of the Caliphate Church: James 2.17-26 and Galatians 3 Reconsidered, EVANS C.A. – SANDERS J.A., in *Early Christian Interpretation of the Scriptures of Israel*. Sheffield, 1997. С. 397-420. (Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 148; Studies in Scripture in Early Judaism and Christianity 5).
27. MAGID S., The Intolerance of Tolerance: Mahaloket (Controversy) and Redemption in Early Hasidism, *Jewish Studies Quarterly*. 2001. № 8/4. С. 326-368.
28. MARTÍNEZ J. M., *Hermeneutica biblica. Cómo interpretar las Sagradas Escrituras*, Clie: Barcelona, 1984. 595 с.

29. MOYISE S., *Evoking Scripture Seeing the Old Testament in the New*. New York: T&T Clark, 2008. 176 с.
30. NIEBUHR K.-W., *Jakobus und Paulus über das Innere des Menschen und den Ursprung seiner ethischen Entscheidungen*, *New Testament Studies*. 2016. № 62. С. 1-30.
31. NIEBUHR K.-W., *Justice and Justification in Matthew and James: A Challenge for Lutheran Hermeneutics Today*, *Vox Scripturae*. 2017. № 27/3. С. 538-553.
32. NIEHOFF M., *The Implied Audience of the Letter of James* / упор. ANDERSON G. A., CLEMENTS R. A., SATRAN D., *New Approaches to the Study of Biblical Interpretation in Judaism of the Second Temple Period and in Early Christianity*, Leiden-Boston: Brill, 2013. С. 57-77 (*Studies on the Texts of the Desert of Judah* 106).
33. NIENHUIS D., *Not by Paul Alone. The Formation of the Catholic Epistles Collection and the Christian Canon*. Waco: University Press, 2007. 285 с.
34. PAINTER J., *The Power Of Words: Rhetoric In James And Paul* / упор. CHILTON B. – EVANS C., *The Mission of James, Peter, and Paul. Tradition in Early Christianity*, Leiden–Boston: Brill, 2005. С. 235-274 (*Supplements to Novum Testamentum* 115).
35. POPKES W., *James and Scripture: An Exercise in Intertextuality*, *New Testament Studies*. 1999. № 45. С. 213-229.
36. RUZER S., *James on Faith and Righteousness in the Context of a Broader Jewish Exegetical Discourse* / упор. ANDERSON G. A., CLEMENTS R. A., SATRAN D., *New Approaches to the Study of Biblical Interpretation in Judaism of the Second Temple Period and in Early Christianity*, Brill: Leiden-Boston, 2013. С. 79-104 (*Studies on the Texts of the Desert of Judah* 106).
37. SIEGERT F., *Vermeintlicher Antijudaismus und Polemik gegen Judenchristen im Neuen Testament* / упор. TOMSON P. J., LAMBERS D., *The Image of Judaeo-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003. С. 74-105 (*Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 158).
38. SILBERMAN L. H., *Paul's Midrash: Reflection on Romans 4* / упор. CARROL J. T., COSGROVE C. H., JOHNSON E. E., *Faith and History: Essays in Honor of P. W. Meyer*. Atlanta: GA Scholars, 1990. С. 99-104.
39. SPERBER D., *Conflict of Opinion (Mahaloket)* / *Encyclopedia Judaica*, т. 5. Jerusalem: Keter, 1971. С. 890-891.
40. STANLEY C. D., *Paul and the Language of Scripture: Citation Technique in the Pauline Epistles and Contemporary Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 408 с. (*Society for New Testament Studies Monograph Series* 69).
41. STEIN R. H., 'Saved by Faith [Alone]' in Paul Versus 'Not Saved by Faith Alone' in James, *Southern Baptist Journal of Theology*. 2000. № 4. С. 4-19.
42. SYREENI K., *James and the Pauline Legacy: Power Play in Corinth?* / упор. DUNDENBERG I., TUCKETT C., SYREENI K., *Fair Play: Diversity and Conflicts in Early Christianity: Essays in Honor of Heikki Raisanen*. Leiden: Brill, 2002. С. 397-437 (*Novum Testamentum Supplements* 103).
43. SWETNAM J., *Jesus and Isaac. A Study of the Epistle to the Hebrews in the Light of the Aqedah*. Rome: Biblical Institute Press, 1981. 243 с. (*Analecta Biblica* 94).
44. TAN A. K., *The Rhetoric of Abraham's Faith in Romans 4*. Atlanta: SBL Press, 2018. 342 с. (*Emory Studies in Early Christianity* 20).
45. WANSBROUGH H., *Jewish Methods of Exegesis in the New Testament*, *Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt*. 2000. № 25 \ A. С. 219-244.
46. WASHOFSKY M., *Against Method: Liberal Halakhah Between Theory and Practic* / упор. JACOB W., *Beyond the Letter of the Law: Essays on Diversity in the Halakhah*. Pittsburgh: Rodef Shalom Press, 2004. С. 17-77.
47. WISCHMEYER O., *Polemik im Jakobusbrief. Formen, Gegenstände und Fronten* / упор. WISCHMEYER O., SCORNAIENCHI L., *Polemik in der frühchristlichen Literatur: Texte und*

Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія. – 2019. – Вип. 14.

Kontexte. Berlin–New York: de Gruyter, 2011. С. 357-379 (Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Alteren Kirche 170).

48. WRIGHT N. T., The Law in Romans 2 / упор. DUNN J. D. G.—, Paul and the Mosaic Law. Tübingen: Mohr Siebeck, 1996. С. 131-150.

Дата надходження до редакції: 09.10. 2018